

Стоян Буров (Велико Търново)

ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН И БЪЛГАРСКАТА ОНОМАСТИКА

Макар проблематиката на собствените имена в българския език да присъства сред научните интереси на проф. Л. Андрейчин (1910 – 1975), трудно може да се твърди, че тя заема централно място в неговите изследвания. Могат да се очертаят три кръга от въпроси, които по-трайно привличат вниманието на изтъкнатия български езиковед:

1. Теоретични и граматични въпроси, свързани с лингвистичния статус на собствените имена като основен клас съществителни.

2. Въпроси, свързани с правописа и правилната употреба на собствените имена.

3. Въпроси, които се отнасят до изговора и транскрипцията на чуждите собствени имена (предимно славянските), използвани в българския език.

В *Основна българска граматика* (С., 1944) собствените съществителни са дефинирани като имена, "с които ние означаваме определени отделни предмети" (с. 88). В духа на дотогавашната граматична традиция авторът говори за "собствени лични имена", "собствени фамилни имена", "прозвищни собствени имена", "собствени названия на населени места", "умалително-гальовни (и съкратени) собствени лични имена", "сложни собствени имена". По-голямо внимание заслужава казаното за произхода на личните имена, за начина на образуване на фамилните имена и особено на прозвищата, както и кратките, но твърде прозорливи бележки за граматичната характеристика на собствените имена във връзка с поведението им по отношение на категориите определеност/неопределеност, род и число.

Според Л. Андрейчин (вж. и книгата *На езиков пост.* С., 1961, 141–147)) по произход собствените лични имена са *християнски* (староеврейски, гръцки и латински), *първобългарски* (останали от езика

на Аспаруховите българи), *българославянски* (книжовни и народни), а по начин на образуване – *калки* и образувани от *глаголи*, от качествени *прилагателни* и от *съществителни* нарицателни (за предмети, цветя и растения, птици и животни и др.). Голяма част от днешните собствени имена авторът разглежда като *съкращения* на старобългарски сложни имена, но не пропуска да отбележи и процеса на “възстановяването” им от интелигенцията (срв. *Ради, Радко*, но и *Радомир, Радослав*). Авторът се изказва против “ненужното подражателство” на чужди (руски и западноевропейски) модели в галъвно-умалителните форми (*Ваня, Коля, Гриша; Вили, Диди, Мими, Муци, Сиси, Боби, Кики, Джони* и др.).

На въпроса за *фамилните имена* Андрейчин се спира и в книгата *Из историята на нашето езиково строителство* (С., 1977, 133–135). По-специално той маркира механизма на възникването им у нас през XIX в. и на настанияването на най-разпространения суфиксен *-ов/-ев-* тип, изместил сръбската и руската наставка *-ович* и турската *-оглу*. Според Андрейчин “Образуваните имена на *-ски* от имена на географски обекти имат случаен характер и не са свързани с родови имена на привилегироваи класи, както в други славянски страни.” (с. 135).

В *Основна българска граматика* (с. 101) авторът изрично посочва най-характерния белег (членуването) на *прозвищата* (*Кольо Камбаната, Петър Фъртуната*), като е успял да долови доминиращата и днес тенденция да се предпочита кратката членна форма на прозвищата от мъжки род (с. 151), срв. *Майстора, Шмиргела*, а не *Майсторът, Шмиргелът*.

Кратко, но прецизно е заключението, че “собствените имена се употребяват поначало без член, понеже означават единични лица и предмети, които сами по себе си са определени” (с. 150). Може само да се съжалева, че и досега не е разработена идеята на Андрейчин за причините за “отклоненията” – при географски названия (*Дунавът, Родопите*) и при умалителни лични имена (*Васето, Марето, Монката*).¹ Много точно е наблюдението на автора и за членуването на формите на личните “собствени” имена в множествено число (*Ивановците*) и нечленуването на форми като *Иванови, Георгиеви*, които са със значение ‘семеиството на съответното лице’. Безспорно перспективно и сега за научно наблюдение е схващането на Андрейчин за връзката на категорията определеност/неопределеност, от една страна, с лексикалната семантика на собственото име като единично наименование, а, от друга страна, с останалите две граматични категории – за род и число.

Обект на неотменен интерес от страна на Л. Андрейчин в продължение на тридесет години са въпросите, свързани с п р а в о п и с а и

правилната употреба на собствените имена. Както е добре известно, този интерес никак не е случаен – той се вписва в по-общия контекст на грижи и борба за висока езикова култура на българското общество, които обсебват почти изцяло и за дълго творческото внимание на Л. Андрейчин. Повечето от бележките, в които се третираат посочените проблеми, са публикувани в списание “Български език” и в различни вестници, но по-важните са събрани в двете му книги *На езиков пост* (С., 1961) и *Езикови тревоги* (С., 1973). Излишно е да изброявам всички бележки и статии с тази проблематика, ще се спра само на няколко, които по мое мнение са актуални и днес. Преди това обаче мимоходом ще отбележа, че деактуализирането на някои от засегнатите въпроси също е Андрейчинова заслуга, защото навременното им поставяне на вниманието на българската общественост, а също и авторитетът на автора като стожер сред радетелите за езикова и речева култура са изиграли положителната си роля, срв. напр. *За мястото на ударението в някои названия на страни* (255–256), *Методий или Методи* (257–258), *Чешки, а не чехски* (279–280), *Как трябва да се пише прилагателното Търговишки* (280–281), (всички от *На езиков пост*), *Една неправилна форма на обръщение* (214–215), *Двойни лични имена* (222–223), *За имената Методий, Евтимий и др.* (224–225), *По-правилно е Бетховен, а не “Бетовен”* (225–228), *Как е правилно да пишем името на гр. Бургас* (58–59) (всички от *Езикови тревоги*).

Важен правописен проблем поставя авторът в статията *За употребата на кавички при географски имена* (*На езиков пост*, 260–263). Андрейчин предлага твърде свободен избор в употребата на кавичките, като в повечето случаи смята, че условните наименования на различни географски обекти (върхове, местности, дори езера и язовири) могат да не се поставят в кавички, срв. *върх Вежен, местност Соколец, язовир Студена* (но, както става ясно, само когато се предхождат от нарицателните приложения).

Друг важен въпрос се разглежда в статиите *За членуването на названията на учрежденията в речта* (108–110) и *За членуването на някои заглавия* (107–108) (вж. *Езикови тревоги*). Обръщам внимание на този въпрос, защото въпреки препоръките и сега се срещат (дори като че ли преобладават) изрази като “студент в Софийски университет”, вм. “в Софийския университет”, “програма на Българска телевизия” вм. “на Българската телевизия” и подобни. Андрейчин отстоява и гледището, че по-правилно е описателни заглавия като “Речник на съвременния български книжовен език”, употребени в синтактична позиция, която изисква определеност, да се членуват, срв. “Направих справка в “Речника

на съвременния български книжовен език” (а не: “... в “Речник на съвременния български книжовен език”), като при това, както е и в случая, ако наименованието е с главен компонент съществително от мъжки род, се спазва и правилото за употребата на пълния и краткия член.

В статията *За ударението на някои български фамилни имена (Езикови тревоги, 209–212)* авторът обръща внимание на акцентуването на наставката *-ов* във фамилни имена като *Петров, Димитров, Иванов, Цанков* срещу *Стѣфанов* (не: *Стефанов*), *Драганов* (не: *Драганов*), *Вълков* (не: *Вълков*). Според Андрейчин основната причина за това отместване на ударението върху *-ов* е в руското влияние, започнало малко преди и след Освобождението. Изводът е, че “практиката да се поставя ударение на наставката *-ов* е ограничена в малък брой имена” (с. 212). Андрейчин достига и до важното заключение, че посочената акцентна особеност е характерна само за фамилните имена, т. е. налице е опозиция *Цанков* (притежателно прилагателно, напр. *Цанковите книги*) – *Цанков* (фамилно-име, напр. *Цанковите книги* ‘книгите на Цанков или на Цанкови’).

Правописно-културен характер има бележката *От Ботйов до Ботев (Езикови тревоги, 216–218)*. Авторът разглежда въпроса в исторически аспект, като отбелязва, че през Възраждането битуват два варианта в образуването на фамилните имена: на *-ов* (след мека основа *-йов, -йов*), срв. *Андрейов, Минчов, Кольов*, и на *-ев* (при мека основа), срв. *Груев, Друмев, Хрулев, Семерджиев*. След Освобождението се нормативизира *-ев*-вариантът, като името на Христо Ботев се приспособява към тази норма. Андрейчин препоръчва да употребяваме именно този вариант.

Третият кръг въпроси се отнасят до изговора и транскрипцията на *чуждите* собствени имена, използвани в българския език. Програмен характер за изграждане на теоретичната основа на тези въпроси има статията на Л. Андрейчин *Изговор и транскрипция на руски имена в българския език* (Бълг. език, 1952, № 3–4, 248–252). Следва поредица от статии на Андрейчин и други специалисти – все в списание “Български език”, в които се конкретизират основните постановки за предаването на собствени имена от различни други езици – полски, френски, унгарски, сръбско-хърватски, румънски, италиански, китайски, чешки, испански, английски, арабски и др. Резултатите се обобщават в книгата *Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език* (С., 1974), която е съставена от Л. Андрейчин и М. Вълков, с уводна статия на Андрейчин. В книгата са включени статии за транскрипцията на имена от 31 езика (славянски, романски, германски, балкански, угрофински, източни и далекоизточни, вкл. и от класическите – латински и старогръцки).

В уводната си статия Андрейчин разграничава транскрипция от транслитерация, която според него е “нежелано явление в нашата практика за предаване на чужди собствени имена” (с. 9). Андрейчин формулира следните основни положения за предаване на чуждите имена на български:

1. По отношение на изговора – изговор, който се основава преди всичко върху живия им съвременен изговор, а не върху писмената им форма; заместване на чуждите звукове, които не са характерни за българския, със съответни най-близки български звукове; запазване мястото на ударението, както е в чуждия език.

2. По отношение на писмената форма – тя трябва да отразява преди всичко установения изговор в българския език, ето защо и писмените особености в оригиналната форма на чуждите имена, които не намират отражение в българското произношение, не се предават в българската писмена форма.

Отстъпка се прави само за някои географски имена, възприети отдавна в езика с посредничеството на други (руски) езици, напр. *Париж*, а не *Парѝ* (както е във френски), *Рим*, а не *Рома* (както е в италиански), и др.

Не е трудно да се забележи, че посочените основни положения се спазват и днес, отразени са и в най-новия, официален “Правописен речник на съвременния български книжовен език” (С., 1983). Особено в днешно време, когато доминацията на английския език като език, източник на заемки, е почти пълна, се оказва твърде удобна практиката чуждите имена да се транскрибират, което освен че съответствува приблизително на изговора на имената в чуждия език, не води до големи затруднения и в писмената реч (както е известно, в много други езици заемките не се транскрибират, а следват писмената форма такава, каквато е в езика-източник – това се отнася до езици, използващи латиницата, но дори и в руския език се следват по-други принципи).

Във връзка със спазването на посочените принципи Л. Андрейчин отбелязва, че практиката да се означава мекост на съгласните *ж*, *ч*, *ш* (чрез буквите *ь*, *ю*, *я*) е неоправдана, тъй като за българина тя няма смислоразличителна стойност. По тази причина той съветва имена като *Жул*, *Шонберг* и др. да се пишат именно с *у* или *о* (а не с *ю* или с *ьо*) (вж. *На езиков пост*, с. 66). Съобразно с българските фонетични закони в краесловие между шумова и сонорна съгласна се вмъква гласна *ъ*, ето защо Андрейчин съветва собствени чужди имена като *Пьотър*, *Сартър* да се пишат по този начин, а не *Пьотр*, *Сартр*. “Излишно е да си въобразяваме – казва авторът, – че ако пишем “Сартр” или “Гренобл”, ще

можем така и да изговаряме" (*Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език*, с. 13).

Друго правописно правило, свързано с отражението на позиционната ограниченост на меките съгласни в български, е в чуждите имена да не се отразява мекост на съгласна пред друга съгласна и в краесловие, срв. *Гогол* (а не *Гоголь*, както е в руския), *Горки* (а не *Горький*), а също и пред гласните *e* и *и*, срв. на български *Вини* (а не *Виньи*, както е приблизително във френския – *Vigny*).

Въпроси, свързани с правописа и изговора на чуждите собствени имена, авторът включва и в книгите си *На езиков пост* и *Езикови тревоги*. Определена заслуга за кодифициране на писмените форми на чуждите собствени имена има Андрейчин и чрез включването им в правописния речник (в сила до 1983 г.), на който той е основен автор и който е имал десет стереотипни издания.

В заключение трябва да се подчертае, че заслугите на проф. Л. Андрейчин за развитие на българската ономастика след Втората световна война не се изчерпват само със собствените му научни изследвания. Може би приносът на Андрейчин е още по-значителен чрез създаване на условия за нейното развитие в Института за български език, на който той е директор от 1957 г. до смъртта си през 1975 г., чрез широкото предоставяне на страниците на списание "Български език" за статии, бележки и материали по ономастика на учени и изследвачи от цялата страна, чрез изграждане на подходяща атмосфера и дух за събираческа и изследваческа дейност.

¹Срв. напр. С т о я н о в, Ст. Граматическата категория "определеност" в българския език (С., 1980) и К о с е с к а - Т о ш е в а, В. Българска съпоставителна граматика. Т. 2. (С., 1990), където авторите засягат този въпрос, но не доразвиват казаното от Л. Андрейчин.